

ՄԵՆՔ ԳՆԱՑԻՆՔ ԵՐԿԻՐ

ԼԵՒՈՆ ՄԻՐԻՋԱՆԵԱՆ

Երբ Աբրահամն ի վերուստ հրաման ստացաւ գաղթի ու տարագրութեան, գիտէր, որ ինքն ու իր թոռները դատապարտուած են հանգչելու օտար հողում: Եհովան ասել էր, թէ մի օտար երկրում նրա սերունդները պիտի չարչարուեն չորս հարիւր տարի, մինչեւ որ հասնի Աւետեաց Երկրին արժանանալու ժամանակը:

Եհովան գիտէր, որ մեր պապերի ու ծնողների սիրտը չի դիմանայ, ուստի նրանց չասաց, թէ երկիրը քանի տարով են թողնում: Եւ նրանք՝ մեր ծնողներն ու պապերը բառացիօրէն ապրեցին վաղուայ վերադարձի յոյսով: Նրանցից շատերը չկան արդէն, մինչդեռ յոյսը, կարօտի ու մրմուռի հետ, մնում է նրանց գաւազների ու թոռների սրտում:

Օգոստոսի վերջերին Երկրից վերադարձաւ զբօսաշրջիկների առաջին խումբը: Հայրենակիցների խանդավառ պատմութիւններից մեր գլուխը պտոյտ էր գալիս: Շնորհակալ ենք Արտասահմանեան տուրիզմի վարչութեանն ու ՕՎԻՐ-ին, ընդառաջեցի՛ն, եւ կազմաւորուեց Հայաստանի «Վասպուրական» Միութեան ուխտագնացների խումբը:

Նոյեմբեր 5-ի վաղ առաւօտեան խումբն արդէն Աշտարակի խճուղով սլանում էր դէպի Կումայրի-Ախուրեան, դէպի պետական սահմանը: Ազարակում մի քանի րոպէով կանգ առանք «Արծիւ Վասպուրական»ի յուշակոթողի մօտ, որտեղից խորհրդանշականօրէն սկսում էր ուխտագնացութիւնը:

Կումայրիի կայարանում մեզ ընդունեցին յուզմունքով.

— Էս իրիկվան Կարս կեղնիք... Երանի ձեր աչքերին...

Մենք էլ էինք ենթադրում երեկոյեան արդէն Կարսում լինել, բայց... մեզ վիճակուած չէր հարթ ու հանգիստ երկաթուղային ճանապարհորդութիւն:

Սահմանն անցանք ուշ երեկոյեան, որովհետեւ մի քանի ժամ կորաւ իրերը բեռնատար վագոնից հանելու վրայ, մի հասարակ գործողութիւն, որ կատարւում է սահմանամերձ թուրքական կայարանում: Կառամատոյցի մի կողմում կանգնում է հայկական գնացքը, միւս կողմում՝ թուրքականը: Կառամատոյցը նեղ է: Ասեղ գցելու տեղ չկայ: Ոչ մի լուսաւորութիւն:

բեռնատարի երախից մի քանի տղամարդ լուցկու լոյսով դուրս են հանում մեծ ու փոքր ճամպրուկներ՝ գոռալով.

— Էս ո՞ւմն ա, ժողովուրդ...

Մենք 31-ս էլ առաջին անգամ ենք այստեղ եւ նման բան չէինք սպասում:

— Մեղքը մե՛րն է, — տրտունջներն ընդհանրացնում է Սի-րիա մեկնող եւ սառը քամուց արդէն հարբուի վաստակած մի տղամարդ, — վագոնում մի լապտեր չլինէ՞ր...

Թուրքական գնացքն ամէն ինչ գերազանցեց. բոլոր վագոններում՝ համատարած խաւար ու սառնամանիք...

Ճանապարհի կէսին էլ չէինք հասել, երբ ամայի մի վայրում գնացքը կանգ առաւ: Քիչ յետոյ երկաթուղային համագգեստով մի բարձրահասակ երիտասարդ յայտնուեց՝ ձեռքի լապտերը աւելի շատ յանգցնելով, քան վառելով: Հարցրինք՝ ինչո՞ւ չենք գնում: Պատասխանը եղաւ մէկ բառ՝ Աթեժ: Թեժ-ը պոկուեց օտարոտի բառից, լուսաւորուեց ուղեղիս մէջ, ու ես բարձրաձայն թարգմանեցի՝ հրդեհ: Այո՛, էլեկտրաքարշում հրդեհ էր ընկել:

Խցիկի ապակեպատ դռան մէջ լուցկի չրթաց՝ ուրուագծելով Գրիգոր Աճեմեանի դէմքը.

— Վանի ճանապարհն անցնում է արգելքների միջով...

Կէս գիշերին մի արգելք էլ սպասում էր մեզ Կարսի «Թեմել» հինգյարկանի հիւրանոցում՝ խափանուած վերելակը:

Վաղ առաւօտեան, երբ մեզ ողջունեց Կարսի անամպ երկինքը՝ ժպտերես արեգակով, մեր ամբողջ յոգնութիւնը, դժուարին ճանապարհի հետ կապուած տհաճ յիշողութիւններն անմիջապէս յօդս ցնդեցին:

Հազարամեայ այս քաղաքը ոտից գլուխ պատմական է: Ամէն ինչ տեսել է՝ ե՛ւ Հայոց թագաւորութեան գանձերն ու փառքը, ե՛ւ բիւզանդական դրօշը, ե՛ւ սելջուկների վայրագութիւնները, ե՛ւ Լենկթիմուրի սարսափը, տարբեր դարերում ձեռքից-ձեռք է անցել, երեք անգամ նուաճուել ռուսների կողմից եւ նրանց է անցել, երեք անգամ նուաճուել ռուսների կողմից եւ նրանց է անցել... Թաղուել: Կարսը մի հազարամեայ իրողութիւն ուր խորհրդանշում է հայկական պետականութեան հզօրութիւնն ու դժիւմ ճակատագիրը, օտարների անյազուրդ վայրագութիւնը եւ, վերջապէս, ռուսական քաղաքականութեան ապիկարութիւնը:

Առաջին իսկ պահից մեզ ազատ զգացինք: Մարդ ուրիշ ինչ-պէ՞ս պիտի զգայ իրեն իր նախնիների հողի վրայ: Մեր առաջին այցելութիւնը տուեցինք Սրբոց Առաքելոց եկեղեցուն: Կանգուն է, փառք Աստուծոյ: Յետոյ բարձրացանք մեր պատմիչների

լեզուով ասած կարուց բերդ: Ունենալ այսպիսի բերդ եւ...

Կամրջի մօտերքում Գրիգոր Աճեմեանի հետ փորձեցինք կռահել, թէ մօտաւորապէս որտե՞ղ պիտի ապրած լինի Նդիշէ Զարենցը: Կռահումը կիսատ թողած, ես ստիպուած էի մեր խմբի ուղեկից, այս ուղեւորութիւնը հնարաւոր դարձրած, հալեպարնակ բիզնեսմէն Յովսէփ Այվազեանի հետ գնալ քաղաքային ինչ-որ վարչութիւն:

Պարոն Յովսէփը երկրորդ խումբն է տանում Երկիր: Նա քաջատեղեակ է տեղացիների ոչ միայն լեզուին, այլեւ բարքերին ու կարգերին: Տակաւին կայարանում դժգոհեց. «Քեզի ըսի՝ վիղէոքամերա պէտք չէ. կրնայ գլխացաւանք ըլլալ»: Հիմա գնում ենք մեր գլուխն այդ ցաւից ազատելու:

Մեզ ընդունեցին յարգանքով: Նայեցին խմբի բոլոր անդամների անձնագրերը, որ մօտս էին, եւ թոյլտուութիւն ստացանք վաղը մեր խումբն Անի տանելու: Ապա Պարոն Յովսէփն ասաց, թէ ես խնդրում եմ, որ ինձ, իբրեւ գրողի եւ լրագրողի, արտօնուի տեսախցիկով նկարահանումներ անել: Աւելացրեց, որ զբօսաշրջիկների խմբի ղեկավարն եմ, խոստանում եմ նկարահանել միայն բնութիւն ու եկեղեցի: Ապա ցոյց տուեց օտար լեզուներով հրատարակուած գրքերիցս երկուսը, որոնք ես, յամենայնդէպս, վերջին պահին գցել էի պայուսակիս մէջ:

Այս ամէնը քաղաքավարութեամբ լսեցին, ապա ասացին.

— Եթէ կարելի է, գրքերը թողէք մեզ մօտ: Երեկոյեան մեր աշխատակիցը կը գայ ձեր հիւրանոց եւ արդիւնքի մասին կը տեղեկացնի:

Երեկոյեան եկաւ իշխանութեան ներկայացուցիչը.

— Անին ազատ կարող էք նկարահանել, միայն խնդրում ենք օբյեկտիւրը զինուորականների եւ զինուորական կէտերի վրայ չպահել:

Այսպէս, երկու գրքով, ես նուաճեցի Անին: Ու հիմա, ամէն Աստուծոյ օր, սենեակս լի է Անիով: Պատերը յետ-յետ են գընում, կապոյտ էկրանը դառնում է անշրջանակ, լցւում արեւով:

31 անհամբեր հայեր երկիւղածօրէն մտնում են Սմբատեան պարիսպների դարպասից ներս: Ու կատարւում է մի հրաշք, որ տեսանելի ու լսելի է միայն նրանց: Միլիոն-միլիոն քարաբեկորներ յետ են թռչում իրենց տեղը, ճանապարհները դառնում են սալայատակ, պարիսպները բարձրանում են ու երկարում: Վեհանում են մօտ ու հեռու գմբէթները: Ահաւոր լռութիւնը մէկէն լցւում է կեանքի ձայներով: Շարունակւում է Անիի մեծածխոյր առօրեան:

Անցնում ենք Աւագ, ապա՝ Շախմատաձեւ Դռների առջեւով

եւ, մտնելով Գալլաձորի Դռնից, կախում կիրճի վրայ: Հինգերորդ դարում մեր նախնիք ոչ միայն Աստուածաշունչ են թարգմանել անգերազանց հայերէնով, այլեւ այսպիսի ամրոցներ կերտել: Ամրոցներ, որ պաշտպանական շինութիւն լինելով հանդերձ, ճարտարապետական գլուխգործոցներ են, գեղարւեստական չգերազանցուած ճաշակի արգասիք: Պատահակա՞ն է, որ աշխարհում միայն Անիի պարիսպներն են սրբատաշ: Գետի միւս ափին, ինչքան աչքդ կտրի, ժայռափոր այրեր են՝ գալլաձորցիների համեստ, բայց ապահով կացարանները:

Զանգակատներից երկինք առաքուող փոխասացութիւնները կանչում են մեզ:

Այստեղից ամենամօտիկը Փրկչի եկեղեցին է: Փարուենք նրա իննհարիւրամեայ պատերին, լարենք մեր տեսողութիւնը եւ հիանանք սիւների վրայի Առաքեալների որմնանկարներով: Կամար առ կամար, քանդակ առ քանդակ ըմբոշխնենք դարերին թողած Բագրատունեաց այս ընծան, որ գին չունի եւ լրիւ կանգուն էր մինչեւ 1958-ի գարունը: Գմբէթի նրբագեղ կամարաշարերից մէկի մէջ մի բարձրաքանդակ աղաւնի է: Անշուշտ, Սուրբ Հոգու նշանն է: Բայց գուցէ նաեւ հաւատարմութեա՞ն նշան: Այն հաւատարմութեան, որով մեր հանճարեղ նախնիք նուիրուած էին արուեստի յարատեւութեան գաղափարին:

Անիի եկեղեցիներով այսօր մի անսովոր թափօր է անցնում: Ամենայն Հայոց մայրաքաղաքից ժամանած 31 պապակ հայեր պիտի մօմ վառեն, խունկ ծխեն, Կոմիտաս երգեն: Ահա, քարայծերի ինքնավստահութեամբ, նրանք նետում են դէպի Ախուրեանը գառիթափուող քարափն ի վար: Այստեղ, մի աստ-Արիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին: Մոմերով պայծառացող նրա կամարների ներքոյ դիտում ենք գմբէթի ներսն ու եկեղեցու բոլոր պատերը զարդարող հրաշագեղ որմնանկարները, միաժամանակ լսելով քարոզչին, որ պրոֆեսոր Վարազդատ Յարութիւնեանն է.

— Այս եկեղեցին կառուցել է տուել Անիի մեծահարուստներից մէկը՝ Տիգրան Հոնենցը 13-րդ դարում, Զաքարեանների օրօք, երբ Անին հարստացաւ հոգեւոր եւ աշխարհիկ նոր արժէքներով...

Յետոյ թափօրը ձգւում է ձորն ի վեր:

Ո՞վ մեծասքանչ Մայր Տաճար: Հանդիպակաց ափից ես քեզ տեսել եմ երեսունհինգ տարի առաջ: Նայում էինք հեռադիտակով, ճգնում որսալ սրբազան պատերիդ իւրաքանչիւր մասունքը: Յիշում եմ, բարեկամս՝ տոհմիկ վանեցի Միքայէլ Պարո-

նիկեանի որդի Սեպուհը, որ քո գիտական ու երկրպագուն էր, անընդհատ կրկնում էր.

— Մենք անպայման կը տեսնենք Անին... Անպայման կը տեսնենք...

Այս մի պտղունց խունկն էլ, որ ահա գցում եմ սեղանիդ վառուող կրակին (մեզ ների'ր, որ բուրվառ չկայ, խնկանոց չկայ), թող ծխայ իմ վաղամեռիկ բարեկամի հոգու հանգստութեան համար:

Իսկ հիմա ունկնդրենք նաեւ երգեցողութեա'ն պրոֆեսոր Վարազդատ Յարութիւնեանին: Ո՞վ ասաց, թէ Կոմիտասի «Ծիրանի ծառ»ը նաեւ Անիի մասին չէ: Ուրիշ էլ որտե՞ղ կարող են առաւել խորախորհուրդ հնչել այս տողերը.

Ամէն մէջըդ ման գալիս
Ցաւերըս իրար մի' տայ:

Անին ամբողջութեամբ երաժշտութիւն է: Անին անպատմելի է: Անին պէտք է զգալ, ինչպէս զգում ես «Ծիրանի ծառ»ի վեհ տրտմութիւնը: Անիի ցաւերին մի ցաւ էլ է աւելացել՝ Մայր Տաճարում լայնշի մի ճաք 1988-ի երկրաշարժից...

Տրդատ ճարտարապետը նոր-նոր էր սկսում Մայր Տաճարի հրաշակերտումը, երբ նրան հրաւիրեցին Կոստանդնուպոլիս՝ վերակառուցելու Սուրբ Սոփիայի արեւմտեան մասն ու գմբէթը, որ երկրաշարժից փլուել էին: Տրդատը վերադարձաւ յաղթանակած եւ մարմին տուեց իր երազին...

Ե՞րբ է վերադառնալու մերօրեայ Տրդատը: Եւ քանի՞ Տրդատ է պէտք Անիին: Բայց նախ Գագիկ Թագաւոր է պէտք ու Կատրանիդէ Թագուհի:

... Մանուչէի մզկիթի պատուհանից ամբողջ խորութեամբ երեւում է Ախուրեանով Թրատուած կիրճը: Լինէր եւս գէթ մէկ ժամ, կ'իջնէինք խունկ ծխելու նաեւ ահա այնտեղ, առափնեայ ժայռին թառած Կուսանաց վանքում: Այնտեղից կ'իջնէինք գետափ, ոտք կը դնէինք քաղաքի ամենամեծ՝ եռաչքանի կամրջի վրայ ու կ'ասէինք.

— Եթէ այս կամուրջը կար, ինչո՞ւ եկանք հեռաւոր ու տանջալի ուղիներով...

Փառք Ամենակալին, առջեւում դեռ քայլելու ճանապարհ կայ: Դեռ մենք պիտի ժայռերի կատարներից դիտենք աշխարհի հնագոյն ստորգետնեայ արուարձան-քաղաքը, որ տարածւում է Ծաղկոցաձորից մինչ իգաձոր: Ժայռափոր եկեղեցիներ, ժայռափոր ճանապարհներ, ժայռափոր դամբարաններ... Մի ամբողջ ստորգետնեայ աշխարհ Հայոց: Անիի վարպետներն ապա-

ցուցել են, որ քաղաք կոչուածը կարող է կատարեալ լինել նաեւ գետնի տակ: Բնութիւնը եղել է մայր բարեաց, եւ իրենք իմացել են բնութեան արժէքը:

Յիշատակդ օրհնեալ է, Պահլաւունեաց Աբուղամր իշխանի որդի Գրիգոր: Քո կառուցած Սուրբ Գրիգոր եկեղեցին մեզ յայտնում է տեսիլքի նման: Մենք որդիաբար գուրգուրում ենք նրա մամուտ պատերը, որոնց վրայ վաղուց մոմ չէր կաթել...

Վերջին մոմերը վառուեցին Գագկաշէնի Գրիգոր Լուսաւորչի տաճարում: Ու յետոյ 31 ուխտաւորներ յոգնաբեկ, սրտաբեկ քայլեցին դէպի Սմբատեան պարիսպների դարպասը:

Ես վերջինը թողեցի Անին: Անյագօրէն նկարում էի: Տեսախցիկը մի անգամ էլ չըջաղարձ կատարեց: Հեռուից Գագկաշէնի եկեղեցին թւում էր ափ նետուած հսկայական մի նաւ...

Աւարտուեց աւելի քան չորսժամեայ հրաշքը, եւ միլիոն-միլիոն քարեր նորից պոկուեցին պարիսպներից, գմբէթներից, պատերից, պոկուեցին ու շաղ եկան, կիտուեցին իրար գլխի: Անին լցուեց ահաւոր լուութեամբ... Ու ես լաց եղայ ի վերայ աւերակաց...

... Կարսը շրջանցելով՝ աւտորուսը շուտով յայտնում է Արաքսի ափով ձգուող ճանապարհին: Երկար ժամանակ չենք կարողանում սթափուել Անիի մորմոքից: Մեզ սփոփում է այն միտքը միայն, թէ ժամեր յետոյ հասնելու ենք Վան:

Սարիղամիշը մեզ դիմաւորում է արեւամուտի վերջին շողերով ողող զօրանոցներով, աւտոմատաւոր զինուորների շարքերով, մեզ համար արդէն սովորական դարձած փոքրիկ, բայց լի խանութներով ու կրպակներով: Մի քանի ըոպէ կանգնում ենք մօտակայ հիւրանոցի առջեւ, որոշելու՝ մնո՞ւմ ենք գիշերելու, թէ՛ գիշերով շարունակում ենք ճանապարհը: Օդը սառն էր, շրջապատը՝ օդից աւելի: Որոշեցինք ու շարժուեցինք առաջ:

Ուշ երեկոյեան հասանք Խորասան (չչփոթել Իրանի Խորասանի հետ):

Իջնում ենք ոչ այն է ճաշելու, ոչ այն է ընթրելու: Տեղացիք իսկոյն կալմէջ են անում յաղթահասակ, երկարաբեղ Մնացական Սիանոսեանին, որը նրանց ողջունում է ե՛ւ թուրքերէն, ե՛ւ քրդերէն՝ իրեն իր տարերքի մէջ զգալով:

— Հա՛յ էք... Հայաստանի՛ց... Բարո՛վ էք եկել, բարո՛վ էք եկել...

Մտերմիկ խորտկարանը տրամադրեց նստել աւելի երկար, քան ենթադրում էինք: Աւտորուս բարձրացանք բարձր տրամադրութեամբ: Շուտով մեքենան լցուեց երգով, պարով, զուար-ճախօսութիւններով:

Ինձ, որ նստած եմ առջևում եւ աւելի յարմար եմ տեսնում մայթեզրեայ ազդատախտակները, շարունակ հարցնում են.

— Ինչքա՞ն է մնում:

Վերջապէս երեւում է լատինատառ Van-ը, դիմացը՝ 110:

— Ուռա՛, մինչեւ Վան մնում է 110 կիլոմետր:

Աւտոբուսը կանգ է առնում Արճէշի բենզակայանում: Արդէն Վանայ ծովի հիւսիսային ափին ենք: Ճանապարհը շարունակելուց յետոյ, աջ կողմում մենք աւելի շուտ զգում, քան նշմարում ենք ծովը: Վահրեղդինը (երիտասարդ, սեւաբեղ, ուշիմ մեր վարորդը) մեքենան կանգնեցնում է թէ չէ, դուրս ենք թափւում ու բարձրադիր ափից մեզ զցում ցած՝ վայրկեան առաջ ողջագուրուելու մեր ծովի հետ:

Կարկամել ենք, չգիտենք ինչ ենք անում: Ջուրն արդէն թրջում է մեր ոտքերը, մենք համբուրում ենք պաղպաջուն կոհակները, խմում ենք ու չենք էլ զգում, որ աղի է: Այս ծովի ջուրն աշխարհի ամենահաճելի օշարակն է մեզ համար: Մեռոնի պէս քսում ենք մեր դէմքին, մեր հերթին հայրենի ծովն օծելով արցունքներով... Ու կէսգիշերային լռութեան մէջ թնդում է 31-ի վանկերգը.

— Վա՛-նա՛յ ծո՛ւվ... Վա՛-նա՛յ ծո՛ւվ...

Յայտնւում են խմիչք ու գաւաթներ:

— Կենա՛ցդ, Վանա՛յ ծո՛ւվ...

Մեր դիմաց ծովի արծաթաւուն հարթութիւնն է, իսկ մեր գլխավերեւում մի անպատմելի գոհարազարդ երկինք: Ոչ մի տեղ ու երբեք չեմ տեսել այդպիսի խոշոր աստղեր, ոչ մի տեղ ու երբեք չեմ տեսել ամբողջական Ծիր Կաթինը՝ ձգուած հորիզոնից հորիզոն:

31 երանելի հայեր բարձրանում են մեքենայ: Ժորես Մկրտչեանը շարունակում է կրկնել.

— Հրաչներ լինում են...

Այդ գիշեր Վանի բնակչութեան թիւը դարձաւ 173 հազար 31: Վերջին 31-ը խենթեր էին, երկրագնդի ամենաերջանիկ ու ամենաթերահաւատ մարդիկ: Նրանք անվերջ հարցնում էին իրենք իրենց ու միմեանց.

— Իրօ՞ք սա երազ չէ...

Այս տողերը գրելիս, երբ այդ բոլորներն արդէն յիշողութիւն են եւ շարունակում են երազ թուալ, ծիծաղով եմ վերջիշում, որ արդիական շինութիւններով մեզ ներկայացած առաջին իսկ փողոցում, ուր մեքենան կանգ առաւ, մենք որոշեցինք ու պնդեցինք.

— Այո՛, սա Խաչփողանն է, որ կայ...

լուսացաւ Վանի առաջին առաւօտը:

Արեւը չծագած՝ արդէն թափառում էինք մեր՝ «Շահին» հիւրանոցի շրջակայքում: Մեր հիւրանոցի դիմացի մայթին բուժարան է, նրանից դէպի աջ, խաչմերուկի խորքում՝ «Մեծ Ուրարտու» հիւրանոցը: Մեր մայթին մթերային խանութներ են, «Գեղեցկուհի Փարիզ» հիւրանոցը, իսկ փողոցի վերջում, աջի վրայ՝ փոստային ծառայութիւնների շէնքը:

Արեւը նոր էր բարձրանում անբիծ երկնակամարով, երբ մենք արդէն մագլցում էինք Վանի հինգհազարամեայ պատմութիւնը վկայող միջնաբերդի ժայռերով: Բառացիօրէն մեր հայեացքի դէմ յանդիման

Արեւ դիպաւ Սիփան սարին:

Միջնաբերդի վրայ ես մտովին որոնում էի այն դռօշը, որ բարձրացրին վանեցիք 1915-ի Մայիսի 4-ին: Գուցէ հենց այստեղ, բերդի առջևի տափարակում էր, որ Քաղաքամիջի եւ Այգեստանի կտրիճները կատարեցին Ապրիլեան հերոսամարտի յաղթանդէսը: Մի պահ թւում է, թէ պիտի լսուի Վանի նշանաւոր Փանֆառի ցնծագին նուագը: Աչքս ընկնում է մեկուսի կանգնած, ծոցատետրում նշումներ անող Մանիկ Բախչինեանին: Համոզուած եմ, որ նա էլ այդ պահին լսում էր Փանֆառի ձայները, ա՛յն նուագախմբի, որի խանդավառ ոգին էր նրա հայրը՝ Մարգար Փախչոյեանը:

Իմ որոնածի փոխարէն, միջնաբերդին յայտնւում է մի փոքրիկ մզկիթ: Պիտի ենթադրել, որ դա էլ է «ուրարտական», քանի որ միջնաբերդը, ինչպէս նաեւ Վանի աւազանի բոլոր հնութիւնները այստեղ վերագրում են ուրարտացիներին եւ միայն նրանց: Ինչպէս նշուած է տարբեր լեզուներով շքեղօրէն տպագրուած գովազդային գրքոյկներում, «ուրարտացիներն ապրել են Անատոլիայի արեւելքում Նախքան Քրիստոսը 1000 թուին»:

Թէ ովքեր են ուրարտացիները, պիտի իմանայինք երկու օր յետոյ, «Մեծ Ուրարտու» հիւրանոցի աշխատողներից: Դիտելով հիւրանոցի սրահները զարդարած «ուրարտական» պեղածոյ նիւթերի մեծադիր, գունաւոր լուսանկարներն ու դրուագումները, փորեա Մկրտչեանն իր վարժ թուրքերէնով հարցրեց.

— Ովքե՞ր են այդ ուրարտացիք, որոնց արուեստն այսպէս արժանացել է ձեր ուշադրութեանը:

Պատասխանեցին առանց այլեւայլութեան.

— Մենք եւ դուք՝ հայերդ, ուրարտացիներ ենք:

31-ը ցրուեցին միջնաբերդով մէկ, հակառակ պրոֆեսոր Յարութիւնեանի յորդորներին. «Ինձանից մի՛ հեռացէք, որ լսէք

իմ բացատրութիւնները»։ Բերդի ամենաբարձր ժայռի կատարին առաջինը յայտնուեցին Մագդա Յակոբեանը, Ժաննա Աղաբաբեանը, Մարգարիտ եւ Ռաֆիկ Յովհաննիսեանները։ Շատ չանցած հեռում երեւաց մի ուղղաթիւ, որ եկաւ, եկաւ ու գրեթէ միջնաբերդի գլխին քսուելով, անցաւ։ Յատուկ ուղղաթիւ էր։ Բնական է, որ հետաքրքրուեց, թէ այս ի՞նչ խումբ էր, որ առաւօտ կանուխ եւ այդպէս արագ նուաճեց միջնաբերդը։

Մեկնելուց առաջ կուշտ-կուշտ խմում ենք միջնաբերդի տակի աղբիւրից, որի ջուրն անմահական է։ Ես մինչեւ ծնկներս մտնում եմ այդ աղբիւրից գոյացող զրնգուն առուակի մէջ ու բոլորովին չեմ գգում, որ ձմեռնամուտ է։

... Այդօր, մեր այցելութեան ժամին Աւանցում կառանաւ նաւեր չկային։ Բայց նաւահանգստի բանուկ լինելը պարզ զգացում էր մանաւանդ նաւամատոյցի ընդարձակութիւնից եւ դէպի ծովը միտող փարոսակիր հրուանդանի երկարութիւնից։ Աւանցը պատմական Հայաստանի հնագոյն աւաններից է եղել։ Դարասկզբին շուրջ երկու հազար բնակիչ է ունեցել։ Հիմա, պարզապէս, Վանի միակ նաւահանգիստն է։ Մեզ չվիճակուեց տեսնել, թէ ինչպէս «գեամին եկաւ Վանայ ծովից», բայց, փոխարէնը, Աւանցում ականատես եղանք ըստ ամենայնի յուզիչ մի արարողութեան։

Նոյնպիսի հանդիսաւորութեամբ, ինչպէս որ մեր հոգեւորականները Սուրբ Մեռոնն են կաթիլ-կաթիլ թափում մկրտուողի աւազանի մէջ, Ժորես Մկրտչեանը Սեւանայ լճից մի մեծ շշով իր հետ բերած ջուրը լցրեց Վանայ ծովը։ Թնդացին ծափերը։ Կապոյտ կոհակներն ուրախ-ուրախ վազեցին լուր տանելու ծագէ-ծագ։

... Վան-Վասպուրականի հոգեւոր ամբոցը Վարազավանքն է։

«Մենք պանդուխտ ենք, էս տեղերին ծանօթ չենք», Վահրեղիինն էլ երբեք առիթ չի ունեցել զբօսաշրջիկներ տանելու Վարագ։ Ուղեցոյցի կամ ուղեկցողի կարիք կայ։

— Մեքենան պահէք, ես հիմա մի «լեզու» կը բերեմ, — եւ Ժիրայր Ասլանեանը ընդհանուր ծիծաղի տակ, քիչ յետոյ յայտնում է մի պատրաստակամ պատանու հետ։

— Կարո՞ղ ես մեզ հետ գալ Վարագ, — հարցնում է Սիանոսեանը։

— Այո։

— Հարցրու, թէ ո՞ր գիւղի մօտով է անցնում ճանապարհը՝ նախքան Վարագ հասնելը, — հարկ է համարում ստուգել պրոֆեսոր Յարութիւնեանը։

(Σωφ.)